

KRÚDY ÉS NAGYKÁLLÓ

A Krúdyról szóló írások sokat foglalkoznak az író és szülőföldje kapcsolatával. Nem meglepő ez, hiszen kevés olyan írónk van, akinek alkotásaiban olyan elevenen élne a szülőváros és a szűkebb haza képe, mint Krúdy művészetében. Bármennyit foglalkozott is azonban e kérdéssel a Krúdy-irodalom, még korántsem mondhatjuk el, hogy már minden olyan szálát felfejtettünk, amely az író szülőföldjéhez kapcsolja.

Egyik szembetűnő fogyatékosága eddigi munkánknak, hogy figyelmünket szinte kizárólagosan a szülővárosra, Nyíregyházára irányítottuk. Általánosságban beszéltünk ugyan Krúdy és a Nyírség kapcsolatáról is, igazán tüzetesen azonban csak az író és a szülőváros viszonyát vizsgáltuk, a nyíregyházi gyermek- és diákkor élményeit igyekeztünk felderíteni, s az itt kapott benyomások továbbélését nyomoztuk a későbbi művekben. Ami Nyíregyházán kívül esett, azt legfeljebb mint tájélményt tartottuk számon, s minden közelebbi konkretizálás helyett megelégedtünk azzal, hogy a Nyírség vagy a szülőföld összefoglaló címeként ragasztottuk rá.

Így olvadt bele az idők folyamán Nagykálló is az általános Nyírség-képbe, pedig az író műveinek ismerői előtt nem lehet kétséges, hogy Krúdy számára Nagykálló nem egyszerűen egy nyírségi helység volt a sok között. A szülőváros mellett kétségtelenül Nagykállóhoz volt a legtöbb köze Krúdynak a megyében. Ennek családi okai is voltak, hiszen amikor nagyapja Nógrádból a Nyírségbe került, először Nagykállóban telepedett le. Ott volt megyei főügyész a kiegészítés után, s csak a megyeszékhely áthelyezésekor — Krúdy születése előtt alig két évvel — költözött a család Nyíregyházára. Ha az író már nem ott látta is meg a napvilágot, gyermekkorában valószínűleg elég sokat hallhatott szüleitől és főként nagyszüleitől a régi kállói életéről, az ott töltött évekről.

Volt azonban valami, ami a személyes, családi emlékeknél is fontosabb volt talán az író számára. Műveiben főként két vonatkozásban szerepeltette Nagykállót. Két olyan témakörben, amelyben a hirtelen várossá cseperedett Nyíregyháza nem vehette fel a versenyt az ősi megyeszékhellyel, amit a szülővárostól nem kaphatott meg: a régi nyírségi dzsentri-világ élete és a történelem, a megyei múlt.

Krúdy a múlt század kilencvenes éveinek elején kezdte írói működését. Pályájának első, körülbelül 1900-ig terjedő szakaszában az épp akkoriban megerősödő naturalista színezetű városi-polgári irodalom áramába kapcsolódott bele. Legszenvedélyesebben témaválasztása igazolja ezt. Hősei többnyire városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők voltak, sőt, itt-ott már a proletársors is felvillant egy-egy elbeszélésében. Nyírségi témákat ebben az első korszakában aránylag ritkán találunk nála. Mintha csak szándékosan menekült volna saját közvetlen élményeitől, a fiatal író inkább irodalmi mintaképeit követte. 1900 táján azonban változás következett be Krúdy pályáján. A naturalista színezetű városi-polgári irodalom vonzásából Mikszáth irányába kanyarodott el. Érdeklődése a dzsentri-világ felé fordult. Míg korábban csak elvétve ábrázolt nemesi alakokat, pályájának ebben a szakaszában a dzsentri-tematika szinte egyeduralkodóvá vált. Körülbelül 10 évig tartott ez a kitérő Krúdy művészetében, amelyet általában a Mikszáth-hatás korának szoktunk nevezni. Ez a hatás kétségtelenül kilendítette őt eredeti irányából és nagy kerülőre kényszerítette, azonban ekkor sem vált epigonná. Mikszáth irányán belül is meg tudta őrizni önállóságát. Sőt, a Mikszáth-hatás végeredményben nem elnyomta, hanem felszabadította Krúdy egyéni mondanivalóját. Felszínre hozta gyermek- és ifjúkorának egyik legmélyebb élményforrását, a dzsentri-világot, s ezzel kapcsolatban figyelmét még inkább szülőföldje, a Nyírség felé fordította, amely aztán egész további munkásságának egyik legállandóbb ihletője lett. Legtöbb ekkori novellájában a hétszilvafás nyírségi kurtanemesek életét mutatta be. Az *álmok hőse*, *A pajkos Gaálék*, *A szakállszárítón*, *a Nyíri csend*, *a Hétszilvafa* című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

A nyírségi dzsentrire természetesen jellemzőek voltak mindazok a vonások, amelyek általában alaptulajdonságai voltak a dzsentrinek, de a század végén és a századforduló idején sehol sem lehetett már talán olyan tisztán, olyan sűrített formában megtalálni a különböző dzsentri-típusokat, mint éppen a Nyírségben. Magyarországon a kapitalizálódás, a polgári fejlődés általában igen lassan haladt. Szabolcs azonban még az ország más tájaihoz képest is a legelmaradottabb volt. Másutt a dzsentriréteg egy része akkorra már felszívódott a kialakuló polgárságba, a Nyírségben azonban még évtizedek múlva is homokfutón jártak a puskás, csizmás, kutyakorbácsos, hétszilvafás urak, akik egyszerűen nem akarták elhinni, hogy eljárt felettük az idő. Krúdy így jellemezte egyik művében a nyírségi dzsentrit: „A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak, és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemességre. Itt mindenki a múltjából akart megélni. Abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy nagyapja. Furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott a legtovább. Máshol már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak,

dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal, az öregek a fiak házasságától remélték sorsuk jobbrafordulását, vagy egy százesztendőös családi per eldőlésétől. A fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidől-bedőlt tájon. Mintha mindenkinek reskontó lett volna a párnája alatt, amelyet egyszer okvetlenül kihúznak. Alig jutott eszébe valakinek, hogy dolgozni is kellene. Legfeljebb a vármegyét nyomorították meg, mert hisz az övék volt a megye. Szélmalmok mutogatták csonka vitorláikat a láthatáron, mint a vármegye régi hatalmát. Agarász-bálokat tartottak, de egyik-másik zsidó birtokosnak jobb agara volt már, mint az elnöknek. Kártyáztak, ittak, vetélkedtek, cifra kocsin jártak, hajdút tartottak, párbajoztak, barátkoztak, hangosak voltak a kurjantásaik, de már mindenki tudta, hogy vége a világnak.” (N. N. 16—17. l.)

Ennek a hanyatló kismemesi világnak az ábrázolásához a szülőváros aligha szolgáltatott megfelelő modelleket, hisz Nyíregyháza paraszttelepülésből nőtt várossá. Annál alkalmasabb színtérnek kínálkozott viszont az író számára a közeli Nagykálló, amely valóban ősi fészke volt a nyírségi úri világnak, s mint régi megyeszékhely különben is sok kedvező adottsággal rendelkezett. Ilyen formán nincs benne semmi meglepő, hogy az író tollán életre kelt dzsentr-történetek tekintélyes része Kállóhoz kapcsolódik. Gyakran közvetlenül néven is nevezi a várost, máskor különböző álneveken szerepelteti, de a környezetrajzzal s különféle utalásokkal kétségtelenül felismerhetővé teszi, hogy Kállóról van szó.

A színhely megnevezésén kívül gyakran az azonos szereplők kapcsolják össze a novellákat. Krúdy dzsentr-történetei főként két család, a Zathureczky és a Gaál familia köré fonódnak, s ily módon szinte önálló ciklusokká rendeződnek ilyen témájú írásai. A Zathureczky-novellák és a Gaál-ciklus elbeszéléseinek többsége Nagykállóban játszódik, s bennük a nyírségi dzsentr feltartóztatatlan pusztulásának rendkívül plasztikus körképe rajzolódik ki.

Bármennyire szerette is Krúdy szűkebb hazáját, szülőföldjét, a dzsentr-rétegről adott látletele nem lehetett hízelgő. Nem a nemesi múlt vagy a dzsentr életforma iránti nosztalgia vonzotta őt ehhez a témához, hanem az, hogy épp ennek a rétegnek az ábrázolásával világíthatott bele legmélyebben a kor égető társadalmi kérdéseibe. Ha Mikszáth jegyében fogantak is ezek a dzsentr-novellák, az ő dzsentr-szemlélete ellenségesebb, sötétebb, mint a Mikszáthé. Az ironia mögött is ott bujkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Ő a dzsentr-réteget már végzetes dekadenciájának állapotában ábrázolja. Abban az állapotban, amelyben a régi, középnemesi múltnak többé a leghalványabb visszfénye sem látható. Egészséges, igazán életrevaló hőse szinte nincs is. Annál teljesebb galériáját találhatjuk írásaiban a hóbotos nyírségi Don Quijotéknak, különcöknek, mániakusoknak, kincskeresőknek és babonás családi legendák szövögetőinek.

De nem hiányoznak gyűjteményéből az akaratképtelen nyíri Oblomovok sem.

A dzscentri egyik legalapvetőbb jellemvonása volt, hogy nem saját kora valóságában élt, hanem Don Quijote módjára a múltban. Egyik legjellemzőbb idetartozó novellája *Az aransarkantyús vitéz legendája*. Hőse Bikky Pál, hétszilvafás nemes, aki már teljesen elszegényedett, de azért úgy él roskadozó udvarházában, mint egy kiskirály. Legfőbb gondja, hogy mindenben híven utánozza a szomszéd grófék szokásait. Amikor új főispánt neveznek ki, elhatározza, hogy ő is elmegy az ünnepélyes fogadásra, de készülődés közben megdöbbenve veszi észre, hogy nincsenek sarkantyúi. Hosszan nézgeti egyik ősenek katonaruhás képét a falon, akinek fényes csizmáin aransarkantyúk ragyognak. Elhatározza, hogy ő is csináltat magának sarkantyút, mégpedig színaranyból. „Egy Bikky csak aransarkantyút viselhet saruján. A tekintetes úr e percben egészen biztosan hitte, hogy nem volt olyan Bikky a földkerekségen, amelyik csak ezüstsarkantyút viselt volna.” Megparancsolta tehát ispánjának, hogy ha mindent zálogba kell is tenni, csináltassa meg az aransarkantyút. Végül csak a kocsis és a házvezetőnő tudják valamennyire észretéríteni, hóbortját azonban nem adja fel. Azzal vigasztalja magát, hogy a „a legközelebbi főispáni installációnál jóval előbb gondoskodik az aransarkantyúról és a hozzávalókról”.

Hasonló motívumokra épül *A lord* című novella is. Ez az elbeszélés a Gaálok világraszóló pompával megrendezett lakodalmairól szól, ahol olyan fényűzést fejtenek ki, mintha legalábbis Eszterházyak volnának. A díszes ruhákat a színtársulat ruhatárából, a rozsdás kardokat a megyei múzeumból kölcsönzik, az asszonyok nyakán ragyogó drága ékszereket a zálogos adja kölcsön egy napra. Még a lovasok, a díszbe öltözött hajdúk, a hintó mellett lépkedő huszárok és a szolgák sem igaziak. Családtagok azok is valamennyien, akik csak a pompa emelésére öltöznek inasoknak, szolgáknak. Az egyik Gaál-lány esküvőjére aztán véletlenül igazi grófok is elvetődnek, és magukkal hoznak egy unatkozó angol lordot. A lord az esküvő után olyan kijelentést tesz, hogy a szép menyasszonyt ő is szívesen feleségül vette volna. Sajnálják a Gaálok az elmulasztott alkalmat, de már késő, nem tehetnek semmit. A lord elutazik. Gaál Sárka azonban 3 hónap múlva ott hagyja a férjét, mert az megsértette őt, aki angol lordné lehetett volna. Közben olyan híreket hallanak, hogy a lord ismét Magyarországra jön. Erre sürgősen kieszközlik a válást, és azóta is „várják, várják a mesebeli angol lordot”.

Ehhez a témakörhöz tartozik még többek között a *Hétszilvafa* és *Az ősök* című novella. A Hétszilvafa hősenek, Somodi Pálnak az a rögeszméje, hogy az ő néhány hold földje az utolsó nemesi birtok Magyarországon. Úgy él 10–12 holdján, mint egy középkori oligarcha. A cselédek jobbagyoknak tartja, sokat koplal, de ha vendége érkezik, fejedelmi lakomát csap. Zahorai Pál, *Az ősök* című novella főszereplője is mániákus, aki árveréseken és régiségkereskedőknél előkelő férfiakat ábrázoló képeket vásárol össze, legendás történeteket kanyarít köréjük, és kinevezi őseinek. Maga is régi sza-

bású ruhákban jár, és csak „őseivel” foglalkozik. Még azzal sem törődik, hogy hóbertossága miatt felesége, a szép Kovasóczy Anna otthagyja. A boltosnál egy női portrét ábrázoló régi olajnyomatot vásárol, ráírja: Zahorai Anna, és felakasztja az „ősök” képe mellé. Zahorai történetében végül váratlan fordulat következik be. Jósza András, a nagy tekintélyű megyei főorvos kigyógyítja őt hazug ábrándjaiból. Ez a befejezés azonban nagyon is kivételes. Krúdy Don Quijotéinak többsége soha sem józanodott ki, sőt, egyre mélyebbre sülyedt rögeszméiben, eszelősségében, ezzel is példázva, hogy a valóságtól elrugaszkodott rétegek számára nincs visszaút, nem lehet menekvés.

A donquijoteizmus megszállottai mellett a különcöknek, mániákusoknak, hóbertosoknak még sokféle típusával találkozhatunk Krúdy írásaiban. A különcábrázolás természetesen nem Krúdy specialitása. Megtalálhatjuk a századvég szinte valamennyi írójának műveiben. Nemcsak dzsentritémájú írásokban, leggyakrabban azonban talán mégis ezekben, és ezt aligha tekinthetjük véletlennek. Az önmagukat túlélő társadalmi rétegekben fejlődnek ki legkönnyebben a különös, bogaras emberek, egy-egy sajátos rögeszme megszállottai. Egy helyütt ezt olvashatjuk Krúdynál: „A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öreg emberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös legendákat hallunk a múlt időből, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember; csupa félbolond, képzelődő, hóbertos figura mozgott századokon át a Tisza—Duna mentén.” (Pajkos Gaálék. 102. l.)

A különcábrázolás terén is Mikszáth volt a közvetlen előd, de lényeges különbségek is vannak Mikszáth és Krúdy különcei között. Mikszáth különceinek jelentékeny része értékes emberi tulajdonságokkal rendelkezik, s csak környezetüknek szemében válnak különcökké. A Noszty-fiú Tóth Mihály, a Különös házasság Medve doktora és Horváth Miklósa csak azért különcök, mert egy nem testükre szabott, irreális világ veszi őket körül.

Egy abnormis társadalomban a normális ember hat különcként. Krúdy különcei nem ilyen emberek, hanem félresikerült, beteglelkű, megszállott mániákusok, egy hanyatló kor, egy széthulló társadalom végtelenen felnagyított karikatúrái. A különccfigurák végigkísérik Krúdyt egész írói pályáján, de különösen dzsentritémájú írásaiban szerepelnek gyakran. Szinte felsorolni is nehéz lenne az e motívumkörbe tartozó írásokat (*Regény a bánatos Andrásról, A ló meg a szoknya, A holt asszony udvarlója, A bölcsesség mustármagja, Egy jeles mulattatóról stb.*). A legemlékezetesebb talán mégis *A legnagyobb bolond* c. novellája, melynek hőse, Szebenyi Pál minden bolondságot elkövet, csak hogy hóbertosságban túltegyen vetélytársán, a híres tréfacsináló Prinyi Jánoson. Először olyan házat épített, amelynek nincs sem ablaka, sem ajtaja, csak létrán lehetett bejutni a kéményen keresztül. Házi kísértetről azonban nem gondoskodott, így nem sikerült túlszárnyalnia vetélytársát, akinek házában az is van. Máskor egy ekhós bárkát csináltat, amely elé nyolc csacsit fogat, és azon járja be a vármegyét.

Prinyi erre trójai falovat építtet. Az ormótlan nagy faalkotmányt kerekekre szerelteti és 12 lóval húztatja. Végül azonban Szebenyi mégis felülkerekedik. Udvarolni kezd egy előkelő és szép nemes kisasszonynak. Az esküvő napján azonban mindenki legnagyobb megrökönyödésére nem Csebi Flórát, hanem egyik szolgálólányát viszi az oltár elé. Ezzel aztán végleg elnyeri a legnagyobb bolond kitüntető címet.

A különcöknek és hóbortosoknak külön csoportját alkotják azok a Krúdy-figurák, akik valamilyen legendás eredetű, titokzatos kincset keresnek. Az egyes művekben a kincsmotívum természetesen különböző szerepet játszik, majdnem mindig úgy jelenik azonban meg, mint a menthetetlenül elbukott emberek egyetlen és utolsó mentsége, az egyedül üdvözítő csoda, amelyben ugyan már senki sem hisz, amelyről mégis oly jó elábrándozni.

A *Regény a zöld házról* c. elbeszélés világtól elzárkózott hőse állandóan valami legendás kincset keres, amelyet valamelyik őse rejtett el a házban. A rokonai nyakán élszökődő ravasz Herepiról az a legenda kering, hogy titokzatos kincset őriz a csizmaszárában. Ezért kényeztetik kapzsi rokonai, remélve, hogy mesés gazdagságát rájuk hagyja (*A ravasz Herepi*).

Egy sikkasztás története c. novellájának cselekményét a kállói Zathureczky-család legendaköréből merítette. Zathureczky Móric híres mulató ember volt. 1830-tól 1841-ig ugyanazt az egy nótát húzatta megszakítás nélkül a kállói Arany Medve fogadóban. Így nem csoda, hogy amikor meghalt, nem maradt utána más, mint egy régi bunda. Ez azonban nem közönséges bunda volt. Az emberek azt suttogták, hogy valami különös kincset rejtettek bele. Egy kacér szép asszony el is árulta a tanulmányai befejezése után Kállóba hazatérő ifjú Zathureczkynek a bunda titkát, nevezetesen, hogy apja abba varrta be fia számára az értékpapírokat. A fiatal szolgabíró azonban hiába kereste az apai örökséget a bundában, nem volt sehol. Csalódásába bele is bolondult. Kállóban nem látták többet, az országutakat járta, eszelősen szorítva magához a legendás bundát.

Ugyanez a legendás kincsmotívum jelentkezik *A bűvös erszény* c. művében is. Itt Viczky Eduárd nagy zöld selyem erszénye áll a cselekmény középpontjában, amelyről az a hír járja, hogy kifogyhatatlan. Ezt az erszényt keresi fia, Viczky Gábor, ezért feszíti fel apja koporsóját, és bolondul meg, amikor kiderül, hogy a kifogyhatatlannak hitt bűvös erszény — üres!

Mindkét mű befejezése jelképes. Mindegyik írásából ugyanaz a végső tanulság cseng ki. Kíméletlen ítélethirdetés ez nemcsak a kincskeresők szét-pukkanó ábrándjai, hanem egy egész társadalmi osztály felett is, amely már rég túlélte önmagát, de hazug illúziók szappanbuborékai után fut. Bárán hirdeti, hogy a nemesi világ minden olyan kísérlete, amellyel önmagát továbbra is felszínen akarja tartani, eleve kudarcra van kárhoztatva, s nincs erő, nincs hatalom, amely a kikerülhetetlen végétet feltartóztathatná.

Külön csoportot alkotnak Krúdnyak azok a novellái, amelyek egy-egy babonás család hagyományt dolgoznak fel. A legtöbb ilyen története a már említett Gaál-családhoz fűződik. Egyik ilyen elbeszélése a *Családi legenda*. A nagy kiterjedésű Gaál-család egyszer pusztulni kezdett. Gyermekük nem

születtek, az idősebbek haltak. Végül az utolsó Gaál-leány, Alojza is meghalt, aki egy idős embernek volt a felesége. Rengetegen mennek el megnézni a csodaszép halott asszonyt, köztük két juhász is, akiknek megtetszett a halott ujján lévő rubintköves gyűrű. Éjszaka kiásták a sírt, s mivel lehúzni nem tudták a gyűrűt, le akarták vágni a halott ujját. A fájdalomtól Alojza felébredt, férje azonban szörnyethalt, amikor meglátta visszatért feleségét. A szép özvegy hamarosan újból férjhezment, és még 18 gyermeket szült. A Gaál leányok pedig halhatatlanok lettek a családi legenda szerint. Egyszer azonban megtörik a varázserő, a bűvös halhatatlanság. Gaál Juliskának, a híres Alojza unokájának esküvőjére gyülekezik a násznép. Ott azonban tragédia fogadja őket, a menyasszony halott. A család azonban jóízűen lakomázik tovább, nem hiszik, hogy komoly lehet a dolog. De Juliska nem éled fel, s a Gaáloknak bele kell törődniük, hogy vége halhatatlanságuknak, mert úgy látszik, már eléggé elszaporodtak.

A Gaál-családhoz fűződik *A babonás ing* c. novella története is. Itt egy ördöngös női ing állt a cselekmény középpontjában, mely nemzedékeken át jár körbe-körbe a család asszonyai között és bűvös erejénél fogva minden bajt meggyógyít, az asszonyokat széppé teszi, a hűtlenkedő férjeket visszavonzza feleségükhöz. Egyszer azonban az egyik Gaál megharagszik a babonás ingre és tűzbe veti. Azóta csúnyák az asszonyok.

A babonás inghez hasonló *A csipkekendő* története is, amely a Zathureczky-család tulajdonában van évszázadok óta. Ennek abban áll bűvös ereje, hogy csodálatos pontossággal mindig megjelenti, ha valamilyen szomorú esemény fenyegeti a családot. Ilyenkor nedves lesz, mintha könnyeket törültek volna vele. Végül két öreg agglegényhez kerül a csodálatos csipkekendő, de úgy látszik, elvesztette varázserejét, mert száraz marad, mikor egyikük meghal.

Mindhárom novella befejezése ugyanaz: a bűvös varázserő megtörik, a féltve őrzött legenda szertefoszlik. Szinte jelképes erejű ez a befejezés. Ábrázolhatná-e az író nagyobb erővel és szemléltetőbben a dzsentrivilág dekadenciáját, mint éppen családi legendáinak szétfoslásán keresztül? S hogy Krúdy valóban így értelmezte ezeket a legendákat, arról mindenkit meggyőzhet a következő idézet: „Minden régi magyar famíliának volt valami szeszélye, hóbortja, bolondsága, amely apáról-fiúra öröklődött. A Zathureczkyek a csipkekendő legendához ragaszkodtak, mások egyéb legendához. Némely famíliában nincs is már egyéb az ősiségből, mint a családi legenda. Minél jobban emlegetik a legendát, annál bizonyosabb a földi javaknak a pusztulása. Mikor a múlttal kérkednek, a jelen sivárságát akarják leplezni. A magyar társadalom egy nagy darabja nem is tud egyébről beszélni, mint arról, hogy volt egykor... Az élete, gondolkodása, munkája a múltaknak szól.”

A dzsentr egyik jellemző tulajdonsága volt a lustaság, a tettekreptelenség is. Sajátos keveréke ez az oblomovizmusnak és a patópálos „ejh, ráérünk arra még!” — magatartásnak. Krúdy sok novellájában és regényében felbukkan ez a típus. *A ház csöndes marad* főalakja Tobor Lőrinc, akit

esküvője előtt néhány nappal meglátogat menyasszonya és jövendő anyósa, hogy a lakás új berendezését megbeszéljék. A mama minden régi holmit újjal akar kicserélni, gyökeres rendet akar teremteni a csendes, ósdi házban. Fölforgatni mindent, amit Lőrinc addig megszokott. A vőlegény azonban nem hagyja a maga nyugalmit, inkább lemond menyasszonyáról és házvezetőnőjét veszi feleségül. „A ház a régi marad. Csendes és nyugalmas... A bútorokat sem cserélik ki újakkal.”

A *lusta Gaál*ok című novella hősei boldogan élnek falujukban, s ezt a boldogságot egyedül lustaságuknak, lomhaságuknak köszönhetik. Még arra is lusták ugyanis, hogy vagyonukat elherdálják, mint a többiek. „Hiú, képzelődő, tunya fajta volt. A párnát ki hagyta ráncigálni a feje alól, de nem mozdult fektéből. Persze fogytak, fogytak, mint a holdvilág.”

A novellák mellett megpróbálkozott Krúdy a dzsentri-világ átfogóbb ábrázolásával is. Ezt láthatjuk például az 1909-ben megjelent *Andráscsik örököse* című regényében. A cselekmény színhelye a régi, akkor még megyeszékhely Nagykálló, ahol hirtelen halállal meghal Andráscsik Sámuel, egy dúsgazdag polgár, akinek életében az volt a leghőbb vágya, hogy a nemességgel barátkozhasson. Végrendeletének felbontásakor kiderül, hogy minden vagyonát első házasságából született Zsuzsanna nevű leányára hagyta, akiről második felesége és rokonsága addig semmit sem tudott. Az Andráscsik-rokonság nem törődik bele sorsába, nem hagyja a jussát, pert indít a szerencsés örökösnő ellen, aki csakhamar személyesen is megjelenik Kállóban. Ettől kezdve a cselekmény párhuzamosan két szálon fut tovább. Egyrészt bemutatja az író a kállói Andráscsikok perét Andráscsik Zsuzsika ellen, másrészt azt, hogy az elszegényedett, már csak a jó házasságban reménykedő kalandor hozományvadászok hogyan vetik magukat Zsuzsika után, hogyan igyekeznek meghódítani maguknak a gazdag örökösnőt. Nemcsak a környékbeli dzsentri-gavallérok fenik fogukat az Andráscsik-milliókra, hanem még az ország távoli vidékeiről, a Felvidékről is jönnek a vagyonszomjas fiatal emberek az „aranytollú madár” meghódítására.

Eddig a regény úgy indul, hogy belőle akár Mikszáth egy évvel korábban napvilágot látott Noszty-fiújának is méltó párja lehetett volna. A dzsentri és polgár konfliktusa, az éhesen rajzó hozományvadászok vitustánca az örökség körül, rendkívül sokféle alkalmat kínál az írónak nemcsak a széleskörű erkölcsrajzra, hanem a társadalom alapvető ellentmondásainak feltárására és leleplezésére is. Az író azonban ezeknek a lehetőségeknek nagy részét kihasználatlanul hagyja. A kitűnő expozíció után a konfliktus ellaposodik, feloldódik. Nem a cselekmény igazi belső logikája szerinti kritikai realista kifejelet felé halad, hanem valami operett-változat irányába kanyarodik el. Mintha nem is Krúdy folytatná tovább, hanem Harsányi Zsolt, aki később Mikszáth regényének valóban elkészítette ezt a happy end-es színpadi változatát.

A dzsentri hozományvadászok Krúdynál is hoppon maradnak, felsülnek ugyan, Andráscsik Zsuzsika sorra kikosarazza őket, a regény megoldása mégis romantikus-utópisztikus. Zsuzsika ügyvédjének, a fiatal Bajsa Gábor-

nak nyújtja a kezét, s véget vet a pörnek is. Összehívja kastélyához az Andráscsikokat, és mesebeli jótündérként szétosztja köztük az egész örökségét, jóllehet tudja, hogy pörrel sohasem vehették volna el tőle. Ha ez a befejezés tompítja is a mű hatását, s ezért az Andráscsik örököse nem is lett a nyírségi dzsentri nagy kritikai realista regénye, így is értékes alkotás, hiteles rajza egy önmagát túlélte, már csak csodákban reménykedő, mesebeli örökségekről és hozományokról álmodozó réteg kikerülhetetlen hanyatlásának.

Számunkra még külön is kedvessé teszi a regényt a színes környezetrajz, a régi Nagykovácsos érzékletes felidézése. A sok szép leírás közül is legemlékezetesebb talán a régi kovácsos megyebálok bemutatása: „A kovácsos megyebálok minden időben két dolgról voltak nevezetesebbek: ezen a bálon találkozott három vármegye legszebb menyecskéje, leánya; boldogult Ali, nagyváradi basa, háromszáz esztendővel eltévesztette az időt, most kellett volna megrohanni Kóvát. A másik nevezetesség az volt, hogy soha se lehetett megtudni, hogy tulajdonképpen mikor is van vége a bálnak. Gyakran előfordult, hogy látszólagosan elcsendesült a vár, ahol a bálokat tartani szokták; a lámpásokat eloltogatták és a kíváncsiak hazamentek. Akkor hirtelen újra megzendül a híres Kacsári hegedűje és mintha a földből nőttek volna ki, ismét együtt volt a bálozó társaság. Néha két napig is elrejtőztek valamerre a bál előkelőségei a cigánnyal és két nap múlva betoppantak a várba. Tovább állt a bál. A zempléni asszonyok, leányok, valahol Tokajnál jártak már, amikor a posták, sürgönyök utólérték őket: hohó, korán mentetek el, a mulatság még javában tart. Természetesen nyomban visszafordultak. A hintókat, szánokat, amelyek a megyei falvakból szállították be a publikumot, ki sem fogták: fordultak vissza Kóvá felé. Egyik-másik hiú asszony fűzőben és a frizura miatt csak karosszékekben mert aludni addig, amíg végérvényesen vége nem lett a bálnak. A megyei hivatalokban csak éppen látszólagosan munkálkodnak a tisztviselők: hátha minden percben be kell szüntetni a munkát, mert a megyebál még áll. A régi időknek kellemetes hagyománya volt ez a hivatalos bál, amelynek időtartamára felfüggesztették a társadalmi konvenciókat, sőt, még a törvényeket is. Egy nagy bálterem volt az egész vármegye. A megye legtávolabbi eső falucskájában is összeverték a bokájukat az emberek: ma van a megyebál Kóván. Körülbelül egy királyi koronázás szenzációjával vetélkedett a kovácsos bál. Azaz, hogy tán még egy koronázás se lett volna olyan nevezetes esemény, mintha egy esztendőben elmarad a megyebál.

Minden épkézláb úri ember Kóvába sietett ilyenkor. A régi városka göröngyös utcáin különös fogatokat és még különösebb embereket lehetett látni... Régi gavallérok, akik egykor nyomtalanul eltűntek, hirtelen megjelentek. Tönkrement földesurak, akikről a közhiedelem az volt, hogy már csizmájuk se igen van, pompás négyes fogatokon és teli tárcával robogtak elő falujukból. A takarékpénztárnál hihetetlen forgalom keletkezett és a postáskisasszonyok nem győzték kibontogatni a külföldről érkezett csomagokat. Mások ropogós százasokra váltották be az aprópénzüket (kellett

a cigánynak), Zathureczky színházi bankóról gondoskodott, amelyet pazarul osztogatott. A Griffben megújították a kártyakészletet, és a vár előtt elsőpörték a havat. Ha napokig tartott a tánc, ott voltak a Gaál-kisasszonyok; azok Zsigmond király óta nem fáradtak még el a táncban. A Gaálok címerében ugyanis egy sarkantyú is van a kard és sólyommadár mellett. Ezt a sarkantyút az asszonyok kapták azért, mert olyan igen jól táncoltak. Ha dalolni kellett, az is kitellett a Gaál-kisasszonyokból. De még kártyázni is kitűnően tudtak. Özv. Gaál Mihályné gyakran adott huszonegyes bankot a megyei uraknak. A kis Szentgönczöli Pista, aki szerelmes volt a menyecskébe, még két disznót is eldobott, csakhogy rámosolyogjon Gaálné azzal az észvesztő, lelketrázó, bolondító mosolygásával.” (Andráscsik örököse. 51—53. l.)

Hasonló részleteket még bőven lehetne idézni a regényből, de már ebből is kitűnik talán, hogy milyen gazdagon és sokszínűen tudta ábrázolni Krúdy a hajdani Nagykállót, különösen pedig a dzsentryi-réteg életét.

Történelmi anekdoták

A dzsentryi-tematika mellett még egy másik szál is kapcsolja Krúdy művészetét Nagykállóhoz, a történelem. Ezt még annyira sem találhatta meg szülővárosában, mint a kisnemesi világ emlékeit. Krúdy nem becsülte túl a nemesi múltat, a megyei hagyományokat, de mikszáthos korszakában szívesen merített ebből a forrásból is. Igazán nem a múlt tényei érdekelték, sokkal inkább a valóságos események melléktermékei, a sokszori elmondásban szépen kikerekedett csattanós históriák. Nem a valóságos történelem, hanem az azt különös módon sűrítő anekdota. Ebből természetesen az is következik, hogy ilyen vonatkozású írásai nem a megye haladó hagyományaihoz, nem történetének dicső lapjaihoz kapcsolódtak, ha egyáltalán voltak ilyenek, hanem a humoros, esetleg tragikomikus vagy groteszk helyzetekhez, hiszen az anekdotának lényeges eleme a humor, a gúny és az irónia, s ezek csak ezen a területen érvényesülhettek igazán.

Ilyen történelmi anekdotát örökít meg *Az ágyúgolyó* című novellája. A cselekmény az „utolsó nemesi felkeléshez”, a nem éppen dicsőséges emlékezetű Napóleon elleni győri kalandhoz kapcsolódik. Főszereplője Bodó Sámuel, aki rendkívül lusta ember volt. Amikor a franciák hírére a megye minden kardforgató nemese összesereglett Nagykállóban, ő lekéste a gyülekezőt, ezért csak úgy magányosan indult az insurgensek csapata után. Nem is igen törekedett, hogy utólérje őket. Inkább elidőzgetett az útszéli fogadóknál. Már tavasz felé járt, amikor megpillantotta a visszafelé haladó szabolcsi csapatot. Bodó természetesen nem akart velük találkozni, ezért elrejtőzött a fogadó padlásán, s csak akkor jött le, amikor a sereg már továbbállt. Ekkor ő is megfordult, s tisztes távolból követte őket. Otthon Kállóban éppen folyt a multság az insurgensek tiszteletére, amikor beállított, s egyenesen az alispánhoz ment. Tarsolyából egy nagy ágyúgolyót

helyezett annak asztalára. Hiába mondták az insurgensek, hogy Bodó ott sem volt Győrnél, az emberek inkább neki hittek, hisz csak ő hozott ágyúgolyót a csatából. Így lett híres emberré a lusta Bodó Sámuel. Az ágyúgolyó később a megyei múzeumba került a következő felirattal: „Bonaparte ágyúgolyója a nemesi fölkelésből. Ajándékozta: ns. Bodó Sámuel.”

Egy másik ilyen kállói eredetű anekdotikus történetének címe *Az utolsó nemesi felkelés*, ez azonban nem a napóleoni háborúkhöz fűződik, hanem az önkényuralom utáni politikai megélénkülés időszakához, az ún. „kis negyvennyolchoz”. Az országban követválasztást tartanak, s a megyék versengenek a politikai küzdelmekben kitűnt férfiakért. Kálló azonban másként cselekszik. Kállay Ákos, az alispán így beszél: „Nekünk olyan ember kell, aki a régi Magyarországot képviseli, a rend alkotmányt. Aki azon fog munkálkodni, hogy állíttassék vissza a magyar nemesség, és vele a régi rendszer. Nekem ugyan nem kell senki az új emberek közül . . . nekünk minél régibb, konzervatívabb embert kell fölküldeni, akinek nem kell se a Deák politikája, se a Kossuth politikája. Elég volt a szabadságból. Éretlen ország vagyunk mi még a szabadságra. Apáink se voltak rabok. Jöjjön vissza a régi alkotmány.”

Ilyen előzmények után végül is Dobokay Ferencet választják meg, aki 48 óta teljesen visszavonultan élt, mert annak idején szembefordult a nemzeti felbuzdulással, s így a közvélemény akkor hazaárulónak kiáltotta ki. Most sem akarja elfogadni a jelölést, de egész küldöttség megy érte, s szinte erőszakkal viszik Kállóba. Végül azonban még sem lett követ Dobokay, mert belebetegedett az izgalmakba és meghalt.

Míg az ágyúgolyó történetében inkább csak megfricskázza a kétes értékű nemesi dicsőséget, itt már mélyebben húsba vág. A történeti anekdota csak ürügy számára a megyei konzervativizmus leleplezésére, s arra, hogy megmutathassa az úri Magyarország dicstelen kimúlásának szükségszerűségét. Ő maga így beszél erről a novella egyik részletében: „A régi kutyabőrök elkoptak, elmállottak, senki sem tudja, hová lett a százezer nemesi familia, amelyről még Nagy Iván beszél. Alig egy emberöltő telt el azóta, hogy a kutyabőrt padlásra tették, és ez az egy emberöltő elvégezte évszázadok munkáját: eltüntette a régi Magyarországot úgy, hogy már azok sem emlékeznek rá, akik valamikor még benne éltek. Nagyon korhadt, vén lehetett már az a fa, amely egyetlen szélviharban, recsegés, ropogás nélkül kidőlve, olyan hamarosan nyomtalanul enyészett el az erdei avarban. Itt ott még látszott a vén fa maradványa, világítva őszi éjszakákon, mint a korhadt fáknak szokása, aztán ez a foszforeszkáló fény is elenyészett a nagyra nőtt, fiatal csemete fák között, a nemzet erdejében.”

Kállóhoz, a régi megyeháza épületéhez fűződik *A megye pávája* c. elbeszélése is. Ennek címszereplője egy becsvágyó, kardos menyecske, Prépostváry Ferencné, aki asszonyi praktikával alispánt csinált férjéből, de voltaképpen ő kormányozta a megyét tunya férje helyett. El is nevezték a megye pávájának, s jó humorérzéssel férje portréja helyett végül az ő

képét helyezték el a megyeház folyosóján a régi alispánok díszmagyaros olajnyomatai mellé.

A vár és a megyeháza mellett gyakran emlegette Krúdy a régi kállói börtönt is. Ehhez kapcsolódik egyik legköltőibb elbeszélése, a *Sóvágó tücske*, amelyet N. N. című önéletrajzi regényébe szőtt bele. Sóvágó híres betyár volt fiatal korában, de azután 30 évet töltött a kállói börtönben. Lassan megöregedett, s jöllehet már alig vigyáztak rá, eszébe sem jutott, hogy megszökjön. Egyszer azonban mégis elhagyta Kállót, a rég látott utakon hazament falujába, Pazonyba, de nem maradt sokáig, a várnagy legnagyobb csodálkozására visszatért a börtönbe. Csak egy tücsköt hozott magával otthonról, mert azt kívánta, hogy hátralevő éveiben házi tücske ciripeljen a fülébe.

A számba vett művekkel még aligha meritettük ki Krúdy művészetének kállói vonatkozásait. Ezek a szerény adalékok is hozzásegíthetnek azonban bennünket, hogy még teljesebben és sokoldalúbban lássuk az író és a szülőföld kapcsolatát.